

תיקונים והשלמות לספר: תורה שבעל פה, מהדורה שניה.

(תיקוני דפוס וכדו' לא הובאו ברשימה זו).

עמ' 36, אחרי ד"ה מחלוקת הסמיכה, יש להוסיף:

מחלוקת זו מעידה לא רק על קדמות הסייגים, אלא גם על אופי ההלכה, כאשר הדברים היו כה ברורים וכה מוחלטים, שרק הנושא הזה של סייג שבות דרבנן היה המחלוקת המרכזית והבולטת שנזכרה לדורות עולם מן התקופה ההיא. לפי קלויזנר מחלוקת הסמיכה מלמדת "עד כמה קטנוניים היו הדורות ההם אם יכלו להתווכח במשך דורות על ענין פשוט כזה", (תלמידו א"א הלוי, ערכי ההלכה והאגדה, עמ' 10), מבלי להבין כי אם גישת חכמים להלכה היתה מזלזלת כפי זו שהוא מציג, היו נולדות אלפי מחלוקות במקום מחלוקת אחת, כפי שקרה בעת הצרות והגלויות שבהמשך. על דבר לא חשוב כמובן שאין טעם להתווכח, כנראה בעיני חכמים ההלכה היתה חשובה, ואולי יותר מהנושאים בהם בחר קלויזנר להתווכח עם חבריו כל ימיו כדוגמת ישו הנוצרי וענינו.

עמ' 38 הערה 5 "ואת הבקר לקרבן שלמים", נמחק, וצ"ל: ובקר שלשת אלפים", וכן בהמשך עולה במפורש מן הפסוק שהבקר שימש לקרבן שלמים.

עמ' 65, סוף הערה 27, יש להוסיף:

ג. אלון בספרו 'מחקרים' כרך א' עמ' 133 כותב שההלכה על נטילת ידיים לתפילה לא למדנו אלא מתורתם של אמוראים (ברכות יד ב). -אך מוזכרת כבר באגרת אריסטיאס המתאר את המתרגמים "כמנהגם של ישראל היו רוחצים את ידיהם בים ומתפללים"

עמ' 69: סיטואציות ואילוצים. יש להוסיף:

א"א הלוי (ערכי ההלכה והאגדה, הוצ' ניב ת"א 1980 עמ' 12) יוצר פיליטון ארוך מספרו של ההיסטוריון פרופ' ב.צ. דינור בספרו על מסכת אבות (בהוצ' מוסד ביאליק), כיצד בהקדמתו הוא תמיה "על הצמצום היחסי של המחקר המדעי במסכת זו ובפרט המחקר ההיסטורי", יומרת חיבורו היא "הבנת ותכנה של כל משנה על כוונתה האמיתית המוארת מתוך קשרה ההדוק למאורעות הזמן שעליהם היא מגיבה", החידושים של מחקרו המדעי נראים בערך כך: בן זומא אמר 'איזהו גיבור הכובש את יצרו, כנגד גיבורי בר כוכבא, בן עזאי אמר 'אל תהי בז לכל אדם' כנגד רברבנותו של בר כוכבא, ר' אלעזר חיסמא אמר 'קנין הן גופי הלכות', משום שבית המקדש עמד להיבנות ע"י בר כוכבא, מאמריו האחרים של בן עזאי על איזה הוא חכם ואיזה הוא מכובד, הם דברי מהפכנות השוללים את השכבות העליונות של החברה. "משה קיבל תורה מסיני" בא נגד הצדוקים, "עשה לך רב" גם הוא נגד הצדוקים, ו"הוי דן לכף זכות" – גם הוא נגד הצדוקים שהיו מחמירים. "הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום" כנגד החשמונאים, "ואל תתחבר לרשע" כנגד הורקנוס הראשון, "על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" – כנגד המתיוונים. "יהי ביתך בית ועד לחכמים" כנגד גזרות אנטיכוס. "הוי מרבה לחקור את העדים" גם הוא נגד היוונים שסמכו על תעודות שבכתב. "אם אין אני לי מי לי של הלל" הוא חלק מסדרי הנשיאות המצביעים על "עצמאות ביזמה, שיתוף בדיון וזריזות בעיתוי". אחר כל רשימת ה'מחקר' הפשטני הזה שמעלה אסוציאציות חפשיות חסרות טעם, מסיים הלוי: "תקצר היריעה מלמנות את כל הגילויים של 'מחקר' היסטורי זה... נשאלת השאלה מה ראה מוסד ביאליק לפרסם 'מחקר' זה שהוא עלבון לטעם הטוב, לשכל הישר, למחקר, וליוקרתו של דינור עצמו שטיבו כהיסטוריון גדול אינו מוטל כלל בספק".

בסוף עמ' 79 יש להוסיף:

דוגמא נוספת לנרטיב המחקרי כביכול של 'חקר' אגדות חז"ל, נמצא במשפט הפתיחה של מנחם כץ, במאמרו: "הסיפורים על מינוי הלל בספרות התלמודית", אגדת יסוד של עולם החכמים, סידרא תשע"א: "במאמר זה ברצוני לדון בסיפור מינוי של הלל לנשיא, כפי שהוא מופיע בשלשת מקורותיו העיקריים, התוספתא הירושלמי והבבלי, כפי שנראה במרכזו של סיפור זה עומדת שאלה בעלת חשיבות רבה לתנאים ולאמוראים בא"י ובבבל: מהן התכונות המאפיינות את דמות החכם האידיאלי, מנהיג החכמים והעם – דמות שמגולת בסיפור ע"י הלל. מתוך בחינת התשובות האפשריות לשאלה זו, נוכל לעמוד גם

על תודעתם העצמית של החכמים ועל תפיסתם את פועלם ויצירתם שלהם לעומת התורה שבכתב".
חד וחלק, אין שום נסיון לקשר בין מה שמסופר על הלל לבין מה שאירע, אין כאן אלא מחזה על מנהיג
דמיוני ואידיאלי, שקשור בתפיסתם העצמית של חכמים.

עמ' 80: לפני: נביא כמה דוגמאות... יש להוסיף (בעימוד של הקטע הקודם):

באותו חיבור עצמו כותב כהן כותב: "טעמו של הרמב"ם לגירושין מחמת מחלת נפש, שאין כח בבן דעת
לדור עם השוטים בבית אחד, אמור אף הוא למרבה הפליאה רק באיש שצריך לדור בבית אחד עם אשה
בלתי שפוייה ולא באשה הנאלצת לדור עם איש בלתי שפוי בבית אחד", (חיים כהן, זכויות אדם במקרא
ובתלמוד, בהוצ' אוניב' משודרת עמ' 65). מדובר בחוסר הבנה של דברי הרמב"ם, גירושין, ככל פעולה
משפטית, אינם יכולים להתבצע כשאחד מבני הזוג אינו שפוי, הרמב"ם (פרק עשירי מהלכות גירושין
הלכה ג') עוסק בשאלה, מדוע אין הבעל חייב לגור עם האשה הבלתי שפוייה ולפרנסה, שהרי זו חובתו
כבעל, ועל כך משיב שההתחייבות לא היתה על דעת 'לגור עם השוטים'. ברור שגם האשה אינה חייבת
לדור עם בעל שוטה (באם האשה טוענת שלבעלה יש ריח בלתי נסבל מהפה, זו עילה לכופ אותה לגרש!),
אלא שהחידוש הוא בבעל שהוא המפרנס. עם יכולת הקריאה התלמודית הזו, מצטט לו השופט הנכבד
תקדימים מן המשפט העברי בפסקי דינו...

עמ' 81: הקטע המתחיל: בימי הביניים.... צריך להימחק.

עמ' 94, אחרי ד"ה לדוגמא, יש להוסיף:

(הקבלות למסורות חז"ל יש גם אצל אבות הכנסיה, וראה לדוגמא בכתבי ר"מ שטראסון עמ' רל: "עי'
בס' מאור עיניים שכתב בשם אוריגנו (חכם גדול קדמון מעת רבינו הקדוש) כי מצא כתוב במגלה
קדמונית איך משה רבינו ע"ה היה מוליך ומביא בידיו את ספר איוב בשעבוד מצרים, והביא מדרשים
הדומים לזה". יש להניח שרמ"ש ידע שאוריגנוס היה לא רק "חכם גדול קדמון", אלא גם אחד מאבות
הכנסיה הנוצרית, אלא שבחר לא להיכנס לנושא).

עמ' 191, אחרי ד"ה ענין גדול, יש להוסיף:

וראה כתובות כ: נזיר סה: "אמר ר"ל עילה מצאו וטיהרו את א"י", פרש"י בכתובות: "עלילה בעלמא מצאו
חכמים והחזיקו בה לתלות עליה ולטהר את א"י", (וכ"כ רא"ש נזיר, ורש"י נזיר וכן תוס' כתו' בשם ר"ח
פי' עילה מצאו פי' צלע מצאו ותלו הטומאה באותה צלע והשאר טיהרו, אבל מודים שלענין הדברים והוא
שבסברא מועטת מטהרים וכמבואר בסוג' שהוכיחו מזה לכלל דלא מחזיקין טומאה, וכ"כ ריטב"א
הטעם שוה לב' הגירסאות).

עמ' 201, לפני הכותרת דוגמא וכו', יש להוסיף:

אלבק בנספח ח' למבא למשנה, תחת הכותרת "התלמוד של רבי", מביא עשרות דוגמאות כיצד רבי
עצמו למד את המשנה באופן 'תלמודי', ומסיים: "על פי זה אפשר לומר: רבי שסידר את המשנה הניח
גם את היסוד לתלמודה".

עוד בזה: עי' מאירי (בב"מ ק"א: ד"ה זהו ביאור) שהאריך לבאר את המשנה באופ"א ממה שביארה
אותה הגמ', ולאחמ"כ כתב "זהו ביאור המשנה ומ"מ מה שפירשנו בה לא כך הלכה ובגמרא פירשה
כהלכה". וכע"ז איתא במאירי בעוד מקומות, כגון בהוריות (ד. על המשנה השלישית ד"ה זהו ביאור)
שביאר את המשנה כפשוטה ולאחמ"כ כתב "זהו ביאור המשנה ומ"מ אין הלכה כן אא"כ אתה מבארה
בצד אחר והוא שביארו בגמ' וכו'". ובפסחים (פ"ו: על השנה התשיעית) כתב לאידך גיסא, דאחר שהגמ'
פירשה את המשנה באופן מסוים כחד תנא ודלא כהלכתא, כתב המאירי דאפשר גם לפרשה באופ"א
על דרך פסק הלכה, ודלא כהגמ' (הערת הרב מרדכי פטררונד שליט"א).

עמ' 247, "בגדי ישע על הרי"ף", המלים על הרי"ף שגויות.

עמ' 273: אחר ד"ה הפרשנים היהודים וכו', יש להוסיף:

לעתים היוונים שהיו ארכונים יותר, מבארים דברים שאולי יכולים להסביר גם את דברי חכמים, כך בדומה
לקריאתם של חכמינו 'סרסהו ודרשהו', או 'תיבה שלא במקומה', היתה מקובלת אצל היוונים צורה

ספרותית בשם anastrophe, מונח זה מוזכר אצל לונגינוס בספרו 'על הנשגב' (כב 1) המסביר כי הסירוס מבטא פאתוס ודרמטיות.

עמ' 326, סוף הערה 46, יש להוסיף:

ולפעמים מה שהיה אצל הקדמונים קריאה פשוטה, אצלנו צריך ביאור, כך דרשו בב"ר צב וטבוח טבח והכן, אין והכן אלא שבת, כד"א והיה ביום הששי והכינו. לפי צורת הדיבור שלנו אין כאן אלא אסמכתא, אבל אצל יוספוס (קדמוניות טז 163) מכונה יום ששי 'יום הכן', וכך בכתבים נוצריים (מרקוס טו 42 יוחנן יט 31 ובמרטיריות של פוליקארפוס ז 1 באסיליוס הקדוש איגרת 93).

עמ' 345, חסרה לגמרי הערה 63:

וגם הירושלמי אומר: "מאן דאמר סף אסקופה, מה מקיים סף כלי? מביא סף כלי ונותן על האסקופה וטובל ומזה, (ירושלמי פסחים ט ה). הירושלמי כבר יודע את המסורת כי מאן דאמר סף אסקופה צריך לקיים "סף כלי", וזו דוגמא טובה כיצד נמסרו על פה גם ההלכה, וגם הדרשא, ומשניהם למדו את יסודות התורה.

עמ' 355, הערה 70, אחרי "קנאים פוגעים בו", יש להוסיף:

לפי אלון מחקרים כרך א' עמ' 102 לא סביר שתהיה הלכה כזו, ולדעתו ההלכה העתיקה גזרה מיתה ביד אדם על עברות אלו, וקנאים פוגעים בו היא שריד של ההלכה העתיקה. אך הכחשה אינה חקירה, ואינה תורמת מאומה להבנת הנאמר.

עמ' 372, "ויותר קיצוניים ממנו הרלב"ג ור' חסדאי קרשקש", המלים "ור' חסדאי קרשקש" מחוקות, ונב. זו טעות, ר"ח קרשקש אינו קיצוני מהרמב"ם בזה.

עמ' 451 ד"ה נתן בו עיניו המלים: "כל היכא דאמרינן הכי... ראה לעיל גם", נמחקו, ונכתב תחתיהן: "האם ייתכן שהכוונה שנעשה עני? (ראה גם לעיל"

עמ' 454, בסוף ד"ה כך אמרו וכו', יש להוסיף: ובמדרש תנאים לדברים ג כג: עשיר יענה עזות זה הקב"ה.

עמ' 469: "היו אמנם מפרשים שניסו להסביר דבר זה בצורות דחוקות שונות, אבל בוודאי הכוונה בדברים היא כפשוטה, כפי שמבין כל קורא", משפט זה מטעה, ונמחק.

עמ' 509: הערה 18 מתחילת ההערה: "ש"י פין... זכר יהוסף)", נמחק, וצ"ל: "ש"י פין בספרו "קריה נאמנה" (עמ' 141) מביא דברי רצ"ה קצנלבוגן, מבית מדרשו של הגר"א, בשם רבי מנשה מאיליה, תלמידו של הגר"א, הטוען כי הדברים הקשים הכתובים בביאור הגר"א נגד הרמב"ם לא יצאו מפיו, וכי ידוע לו מי הוא הכותבם בשמו".

עמ' 511 הערה 20, יש להוסיף:

עי' שבת מט. "אמר רבי ישמעאל ב"ר יוסי אבא שלחא הוה ואמר הביאו שלחין ונשב עליהן". ופסק הרי"ף כרבי יוסי נגד ת"ק מטעם דכיון דשלחא הוה, קים ליה טפי דלא קפדי. וכתב זאת הרי"ף בלשון "מסתברא", והיינו שחידש סברא זו מעצמו (הערת הרב מרדכי פטרפרינד שליט"א).

עמ' 608, ד"ה פתיחה, "העיקר הוא שבכתוב מפורש וחרב אין ביד דוד" והערה 34. שגיאה, ויש למחוק.

עמ' 729: "שום ספר העוסק בנושא, בין מהצד ההיסטורי בין מצד התוכן ומושגי הקבלה", צ"ל: "שום ספר העוסק בנושא התחברות הזוהר, או בביאור שיטתי של מושגי הקבלה והשתלשלותם".

שם, אמונת חכמים (להמקובל ר"א דלמדגו). טעות, וצ"ל: "לר' אביעד שר שלום באזילה".

עמ' 734, סוף הערה 22 יש להוסיף:

ר"מ שטראסון בכתביו עמ' סז' דיבר חריפות על בן יוחאי (לשון נלעג אין הבין), ובעמ' פט' "לא הבין את דברי היעב"ץ, או עשה עצמו כאילו אינו מבינם", ובעמ' קא': "אריכות הלשון של הקוניץ בבן יוחאי... אינם מספיקים להשיב את טענת הגאון יעב"ץ על מלת אשגה הספרדית, ולפני אש הבקורת תמס ילכו, כי לא נגה על דבריהם אור האמת", ובעמ' קפח': "בספר בן יוחאי מענה סה' בלי להזכיר מי שקדמו, כדרכו".

עמ' 735, ד"ה ומה נאמר, אחרי "כמנהג יהודי פשוט" יש להוסיף:

—וכך מתואר ישוע כנימול ביום השמיני ונקרא שמו ישוע, אף שלא סביר שהיו ידיעות על בריתו של ישוע, ונראה שהשמועה סיפרה שבלידתו נקרא כידור, ולכן הוצרכו לתאר את התיאור הרגיל של קריאת שם בברית, ואף הכינוי שבת הגדול בהקשר של שבת הסמוכה לפסח מופיע רק בספרות ימי הביניים, אבל נמצא בספרות הנוצרית הקדומה: בברית החדשה יוחנן יט 31, המרטיריות של פוליקארפוס ח 1, כא 1. הנוסח 'כדת משה וישראל' לא הוזכר במשנה ובגמרא לכתבו בגט, אבל כבר כתבו התוס' ב"ב קסב. "שגם הם היו כותבין כדת משה וישראל כדמוכח במס' ידים ד' ח' אמרו דצדוקים קובלים אנו עליכם פרושים שאתם כותבין את המושל עם משה בגט"

עמ' 741 הערה 29, בסופה, יש להוסיף:

ועי' ב"ר לה' ג': רבי יצחק ורבי יוחנן ורבי יודן גיורי הלכו לשמוע תורה מר"ש בן יוחאי, כמובן אין אלו רבי יוחנן ורבי יצחק דתלמודא, ואפשר שגם זה חלק מהדברים שנמסרו כבר בימי האמוראים בשם חבורתא דרשב"י, וחכמים אלו לא היו מן התנאים והאמוראים, אלא אלו שעסקו בנושאים אלו.

עמ' 749, ד"ה במשך, "בעל האגור", נמחק.

עמ' 751 בהערה, לפני: היחס בין וכו', יש להוסיף:

ראה ארי נהם (הוצ' מוסד ביאליק 1968 עמ' 65): "גם אני שמעתי מהרב ישראל סרוק תלמיד מובהק להאר"י שהיה אומר שאין בין הקבלה והפילוסופיה כלום, וכל מה שהיה מלמד מהקבלה היה מפרש על דרך הפילוסופיה", ועי' ש"עמ' 234 שהיה ר"י סרוג בונציא (מקומו של מודינא) כשש שנים.

עמ' 753, הערה 39 דבריו של האדמו"ר מוגזמים ומופרכים, צ"ל: "מוגזמים ומופרכים ביותר".

עמ' 753 הערה 39, (הגר"ח מוולאז'ין בהקדמה לספרא דצניעותא). טעות, וצ"ל: ("הגר"ז באגרות בעל התניא ובני דורו עמ' צ"ז, וכן משמע קצת בד' הגר"ח מוולאז'ין בהקדמה לספרא דצניעותא).

לסיום אוסיף:

ראה דברי מרן הגר"ח"ע בהסכמתו לס' דור ישרים לר' יהודה ליפשיץ פיוטרקוב תרסח', הכותב: "גדולי התורה מאז ומעולם לא שמו ליבם להעמיק בידיעת דברי הימים לבני ישראל, אף כי לכתוב בספר תולדות גדולי וחכמי ישראל מדור דור... גם הגדולים המועטים אשר התעסקו בדברי הימים היו מעשיהם בזה בדרך מקרה ובדרך אגב, ומבחרי עתותיהם הקדישו לידיעת התורה..." אמנם לרגל השינויים שחלו בדמותה של היהדות במקומות שונים, העיסוק הרב בתחום זה כעת, והחשש מפני המחללים את ההיסטוריה ומזייפים אותה, הוא קורא: "ישימו נא חכמי לב, אשר חננם ה' בכשרון דעת וידיעה גדולה, כי עת לעשות לה' ולהשתתף בעבודת הספרות הנאמנה למסורת אבות". (מובא במאמרו של רש"ה "על החתימה הספרותית כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה", הערה 2, והוא שניסח את משפט הקישור בין שני הקטעים, כנראה על סמך התוכן במקור).

ישם לב שהגר"ח"ע אינו קורא לגדולי ישראל לעסוק בזה, אלא למי שיכול להשתתף בעבודת הספרות הנאמנה למסורת אבות. גדולי התורה הם בדרכה אחת מעל החקירות, וא"א ואין ראוי להם לרדת למדרגה זו, ובסוד גביהה בן פסיסא.